

BEVARINGSVÆRDIGE HAVER

En have kan ganske kort defineres som et indhegnet sted, hvor der dyrkes kulturplanter, og hvor der er rart at være.

En bevaringsværdig have er ikke nødvendigvis en gammel have. Også en nyere have kan være i besiddelse af de kvaliteter, der gør den til noget særligt.

Bevaringsværdige haver og huse skal opfattes som en bevidst planlagt helhed, hvor samspillet mellem bygninger og haver er stærkt og smukt, hvor traditionen stadig lever. Det er sjældent tilfældigt, hvad vi oplever som charmerende eller bevaringsværdigt. Ganske bestemte forudsætninger er afgørende for havens udtryk, hvad enten den er anlagt til nyttig plantedyrkning eller som prydhave. Det skyldes samspillet mellem bygningens materialer og havens beplantning.

Ud over selve haven kan også bygningernes indbyrdes placering, deres tilhørende gårdspladser samt de egnskarakteristiske, havemæssige elementer udgøre en væsentlig del af det eftertragtede samspil, som opstår, når bygnings- og havekunst udgør en helhed.

Havekunsten har til alle tider afspejlet de skiftende samfundsforhold og stilarter inden for kunst og kultur, men havekunsten adskiller sig fra vore andre kunstarter ved sin flygtighed. Smukke haver kommer ikke af sig selv og passer heller ikke sig selv. De er et produkt af menneskelig indsats. En have forfalder, hvis den ikke til stadighed passes, og gode eksempler på tidligere tiders havekultur findes i dag næsten kun ved vore slotte og herregårde.

Et bevaringsværdigt hus med en bevaringsværdig have. Moden skifter – især indenfor havens udformning, men fra gamle billeder af huset kan man måske se, hvordan haven har været tidligere, og på den måde få inspiration til den nuværende have. Foto: Anne Lindegaard

Historiske kilder hjælper os til at forstå, hvorledes menigmands have har set ud tidligere, men at opleve en almindelig by- eller landbohave, som den blev anlagt for 100 eller 50 år siden, er desværre næsten umuligt.

Haven er en af vore ældste kulturformer. De første haver opstod ved opdagelsen af det nyttige i at dyrke egnens vilde bær- og frugtbærende planter indenfor et beskyttet område. Dyrkningsarealet blev indhegnet, og havens kulturhistorie var begyndt. De første haver var nyttehaver. Kålgård, abildgård, kvangård og humlehave er tidligere begreber.

Middelalderens haver

I middelalderen blev den egentlige havekunst grundlagt ved klostrene. Klosterhaven var ofte inddelt i fire kvadratiske bede, hvor midten blev markeret med et lille anlæg. Det kunne være et springvand eller et træ, der symboliserede livet. Omkring mid-

delalderens borg var der af forsvarsmæssige grunde ikke mulighed for egentlig havedyrkning.

En humlehave bag laden, en kålgård og måske et lille, lunt sted til de nødvendige bistader var, hvad borgen i fredstider kunne tillade sig at have. Inspirationen til den almindelige borgers have kom fra klostrene, som indførte nye planter og dyrkede helbredende urter.

1600- og 1700-tallets haver

Da den italienske renæssancehave kom til Danmark, fik havekunsten et løft. Renæssancens haver var omkransede af mure og præget af klosterhavens indretning. Havens elementer var kvadratiske eller rektangulære bede, der blev omgivet af hække og stakitter, løvdækkede pergolaer og med vandkaskader og smukke fontæner, dunkle grotter med overraskelser i form af uventede vandstråler, store krukker tilplantede med oranger og blomster.

En del af vore ældre kort over 1600-tallets herregårde angiver eksistensen af mindre haver med regelmæssige inddelinger. Et af vore få eksempler på denne havetype er Marienlyst ved Helsingør, tidligere kaldet Lundehave og anlagt i 1570'erne. I 1920'erne restaurerede havearkitekten G.N. Brandt på forbilledlig vis den forfaldne have, og den kan i dag opleves som en af 1600-tallets haver med de væsentligste træk fra renæssancens havestil i behold.

Lundehaven er nøje beskrevet i Danmarks ældste havebog: Horticultura Danica, af havens gartner Hans Rasmussøn Block i 1647. Bogen giver også anvisning på anlæg af den tids haver i almindelighed. Ved slotsruinerne i Vordingborg skabte førnævnte havearkitekt G.N. Brandt i 1929 en historisk botanisk have, som en efterligning af en mindre renæssancehave.

I slutningen af 1600-tallet var det den franske barokhave, der prægede havekunsten i Danmark. Barokhaven var en del af den helhed, der omgav fyrsten og hans hof. Haven blev et symbol på magt og prestige.

Elementerne i barokhaven var lange, aksefaste alleer, parterrer med buksbomomkransede bede omgivet af forskelligt farvet grus, bosquetter omgivet af hække og udfyldt med træer og buske. Hertil kom vand i form af kaskader eller centralt placerede fontæner samt buehække, pavilloner, statuer, vaser og klippede træer. Muligheden for at anvende disse elementer her i landet lå først og fremmest hos kongehuset. Den berejste og havekunstinteresserede enevoldskonge Frederik IV anlagde tre store bygnings- og haveanlæg: Fredensborg, Frederiksborg og Frederiksberg.

Have i Frankrig fra 1750'erne med sirligt klippede buske og hække.

Adelen fulgte efter, og herregårde som Clausholm, Glorup, Ledreborg og Lerchenborg er gode, velbevarede eksempler på barokanlæg.

Barokkens haveidealer bredte sig ikke eller i meget ringe grad til menigmands have. Haven som var skabt til storhed og magt, kunne ikke anvendes i små formater. I de mindre haver blev anlægget undertiden afsluttet harmonisk om en midterakse i tilslutning til huset. Ofte kunne de indeholde et parterre nærmest huset, hvor både køkkenurter og prydblommer plantedes i de hæk- og buksbomkransede bede. I de lidt større haver fandtes køkken- og frugthaven længere væk.

I midten af 1700-tallet udviklede landskabshaven i England. Herfra bredte den sig til kontinentet og blev yderligere styrket af Rousseaus ideer og tanker: tilbage til naturen. De lige linier skulle nu være buede, de rette vinkler eksisterede slet ikke mere, og græsplænen, som hidtil ikke havde væ-

ret et element af betydning, kom nu til at spille en væsentlig rolle. Den landskabelige have blev bygget op omkring bølgende og smukt formede plæner med grupper af sjældne, fritstående træer og spejlblanke vandflader. Man brugte også bygværker som antikke templer, stengrotter, broer, obelisker, mindesmærker, kampestenshøje og eremithytter.

Det magtfulde afløstes af det følelsesmæssige. Der blev lagt vægt på en rig variation af oplevelser, hvor også det omgivende landskab med græssende dyr blev inddraget. Havens mange scenerier skulle opleves i en ganske bestemt rækkefølge. Til det formål anlagdes slyngede og bugtede gangstier.

Englændernes antikke bygværker blev i Danmark erstattet af bondelandets stråttækte hytter og bjerghyrdernes tømmerhytter, suppleret med kinesiske lysthuse og pavilloner. Liselund på Møn, Sanderumgård og Hofmansgaves haver på Fyn er gode eksempler herpå.

1800-tallets haver

At få landskabshavens ideal presset ind i mindre haver var en umulig opgave. Alligevel blev den landskabelige have toneangivende ved anlægning af mange større præstegårdshaver og landbohaver. Især blev den brugt omkring de grundmurede huse og gårde, der opførtes i tiden 1850-80. Efterhånden blev også mange mindre haver omlagt og fik græsplæner og slyngede gange.

Ved de større landsteder, som tilhørte det bedre borgerskab, lykkedes det i højere grad. Uden for byerne, i naturskønne omgivelser, byggede grosserer og embedsmænd store, palæagtige villaer, hvor tidens romantiske haveideal kunne føres ud i livet.

Fra slutningen af 1800-tallet opførtes mange villaer i byernes udkant. Også her blev landskabshavens formsprog et forbillede for havens udformning. De slyngede stier med perlegrus blev kantede med buksbom, lavendel eller porcelænsblomst. Et lysthus udformet som en lille pavillon med døre og vinduer udelukkede ikke, at der et sted i haven også var et lysthus formet af klippede lindetræer. Nøddegangen, soluret, udsigtshøjen og stenhøjen tilplantet med de sidste nyheder inden for alpeplanter var uundværlige elementer.

Udvalget af både enårige sommerblomster og flerårige stauder blev i disse årtier mere righoldigt. Bede med georginer, phlox, pæoner og roser dominerede villahaven i slutningen af 1800-tallet. Frugttræer blev holdt bagest i haven, mens blodbøgen og magnolien var nyheder, som fik hæderspladsen midt på plænen.

Adgangen til haven skete fra den store trappe, som forbandt den måske

Klassicistisk, romantisk have ved Sophienholm ved Bagsværd Sø. I forgrunden en lille hjerteformet havn, ud mod søen.

Den hjerteformede havn ved Sophienholm med en lille hjerteformet anløbsbro og en smuk træbro over. Mere romantisk kan det næsten ikke blive.

overdækkede veranda med det foranliggende grusareal. På trappen stod store krukker med blomster, og det var her, familiebilledet blev taget. Haven var ikke til leg og ophold, men ment som prestigefuld spadseretur efter middagen og fremvisning for familie og venner.

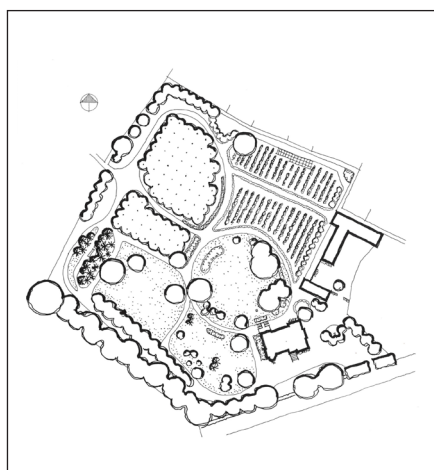
Klunketidens hang til alskens nips, flæser og pynt satte også sit præg på 1800-tallets have. Tæppebedene holdt deres indtog med orientalske og kunstfærdige mønstre skabt af blåduggede sukkulenter og sorter af kompakte og kulørte sommerblomster i svagt hvælvede bede over plænen grønne flader.

En anden bedtype var de såkaldte bladgrupper. Planter som hamp, pryd-tobak, olieplante og stribet majs, der udmærkede sig ved kæmpeblade eller ved særlige faconer og marmoreringer, formedes som kunstfærdige bladgrupper i græsplænen. Jo mere eksotisk og kunstigt, des bedre. I Landbohøjskolen have i København kan et tidstypisk tæppebed og bladgruppe fra 1880-90 endnu opleves.

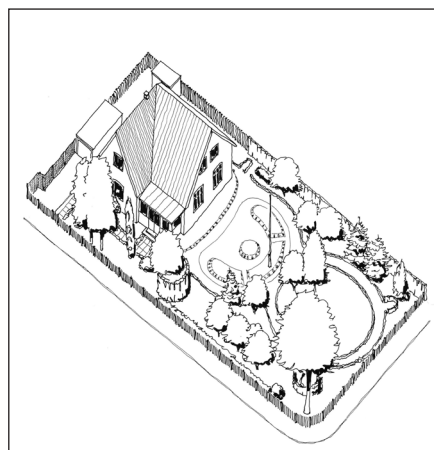
1900-tallets haver

I gode tider stod gårdejerens have ikke tilbage for byboens. Landbohavens slyngede grusstier blev også her kantet af buksbom, lavendel og porcelænsblomst. Plænerne havde også bladgrupper, og i havens yderste hjørner var klippede lindetræer og syrener blevet til lysthuse. Ophold i lys og sol var uundgåeligt i det daglige arbejde, så skyggefulde steder var eftertragtede i de få ledige stunder, livet på landet tillod.

Kunstfærdige stenhøje og udsigtshøje var næsten obligatoriske. De blev bygget af marksten, som der var rigeligt af på enhver gård. Landboha-

Stor have i Rudkøbing (ca. 3 tdl.). Anlagt i 1870'erne. Haven indeholder de havelementer, som indgik i de landskabeligt anlagte villa- og landbohaver. Haven er nedlagt.

Isometri af have fra klunketiden. Her er buksbomkantede perlegrusgange, lysthuse af taks og lind, kant af porcelænsblomst, kant af klappet jord, bede med georginer, pæoner, phlox og roser, æbler, pærer og formklippede taks og stakit mod vejen.

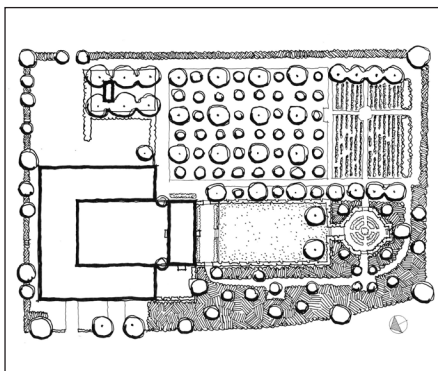
ven indeholder en større køkken- og frugthave end byhaven. Frugthaven lå mod nord eller øst for ikke at skygge for prydhaven. Frugttræerne plantedes med regelmæssig afstand, og den bare jord nedenunder blev holdt fri for plantevækst.

Urtehaven lå i havens fjerneste del og ofte således, at den let kunne bear-

bejdes med gårdens markredskaber. Hele haven var omgivet af lægivende plantning af villigt voksende træarter, som f.eks. hvidtjørn, kræge, mirabel, røn, hyld og syren. Kræge (*Prunus Domesticus*) er en vild blomme med grønblå eller blåsorte frugter på 2-5 cm i diameter. Den forveksles i dag let med en slåen. Kun prydhaven kunne være afgrænset af en klippet hæk. At vedligeholde en sådan have krævede selvsagt en meget stor arbejdsindsats. Husmandens have var indrettet med de samme elementer som gårdejerens, men haven var mindre og mere enkel i sin udformning.

I løbet af den første halvdel af 1900-tallet udviklede haverne sig mere i retning af enkelhed og klarhed. Mange landbohaver blev omlagt i den nye regelmæssige og formelle stil. Udviklingen i byerne og byhaverne gik stærkt. Efter koleraepidemien i København i 1853 byggedes de første byggeforeningsboliger på Østerbro, Lægeforeningens boliger. Der var lys og luft imellem husene og en lille have til hver bolig.

Københavns militære befæstning langs Christian IV's volde blev sløjft i 1856, og byens nye brokvarterer blev hurtigt bebygget. Dette resulterede i mange og tætte karrébebyggelser – de haveløse boliger. Længere borte fra byen, i Vanløse, Brønshøj, Frederiksberg og Valby, bredte villakvarterer sig hastigt, og i 1920'erne påbegyndtes de første rækkehusbebyggelser som f.eks. Bakkehusene ved Bellahøj, Fuglebakkekvarteret på Frederiksberg og Sundvænget i Gentofte. Således blev vore byer præget af store områder, hvor haverne var uundværlige dele af bebyggelsen.

Havearkitekt P. Wad tegnede i 1920'erne et forslag til landbohavens forenkling. Enkelthed, klarhed og reelle rum blev landbohavens ideal.

Kolonihaver opstod først i Aalborg i 1884 som organiserede kolonihaver. Herfra bredte de sig til det ganske land, og i 1950'erne fandtes der ca. 100.000 kolonihaver i Danmark.

En kolonihave er på 200-250 m² – ofte med et mindre hus. Hensigten var oprindeligt at skaffe arbejderfamilier et nødvendigt kosttilskud i form af billige og sunde grøntsager. Mange kolonihaveområder er i dag desværre nedlagt, men nye er kommet til. Mange er interessante anlægstyper og indgår som en væsentlig del af de større byers grønne fællesarealer med offentlige stier igennem. F.eks. planlagde havearkitekten C. Th. Sørensen i 1948-49 i Nærum et spændende kolonihaveområde: de ovale haver.

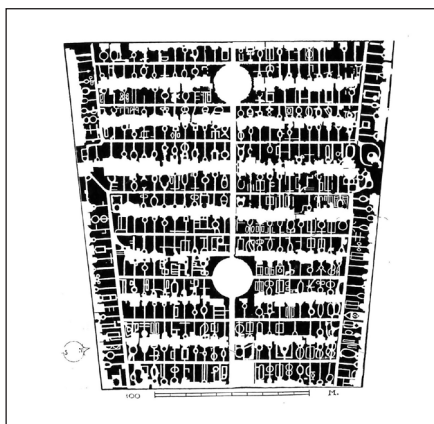
I Kalundborg findes Rynkevangkvarteret, planlagt af havearkitekten Georg Georgsen. Disse to og mange andre er bevaringsværdige. I hele landet findes fremragende eksempler på smukke enklaver, sammensat af mange små enheder, med det ædle formål at dyrke jorden og at nyde godt af solen og den friske luft.

Skolehaver opstod i 1950'erne ved flere skoler. Formålet var at give

eleverne mulighed for at opleve glæden ved at dyrke planter selv. Der er nu kun få tilbage. I Aalborg findes flere skolehaver, og i København er der Fuglebakken. Privathaven prægede bybilledet i begyndelsen af 1900-tallet. Antallet steg, og stilen skiftede.

Den nyklassicistiske byggestil omkring 1920'erne påvirkede havens indretning med sin strenge symmetri. Havens flader blev inddelt i overensstemmelse med husets facade og opdeling. Den ny havestil var en komposition, der kunne indeholde de mange stauder og stenbedsplanter, der var på mode i disse år. Atter var det fra England, den nye påvirkning kom.

Man brugte aflange, hækkransede haverum med brede græsgange og lange stauderabatter opbygget efter farver og blomstringstidspunkt og efter tidens ideal: lavt mod gangene og stigende mod hækken. Imellem flisegange blomstrede krydderurter som lavendel, isop, mynte, gyldenlak, regnfang og hvid reseda.

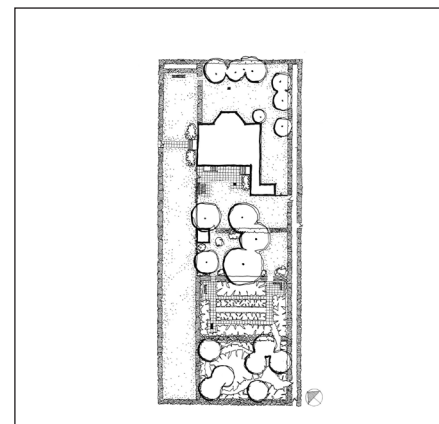
Plan i negativ af kolonihaver ved Enghave Plads. Det hvide er huse, gange og pladser. Det sorte er dyrkede arealer. Den symmetriske og formelle indretning er fastholdt på trods af et bedre dyrkningsareal, såfremt midtergangen blev lagt til den ene side. Haverne blev udstykket i 1895 og nedlagt i 1926.

Ved skrånende haver blev der afgravet til vandrette planer, der blev støttet af mure i tegl og natursten med stenbedsplanter imellem. Gangstier blev anlagt af brudfliser med græs eller fugeplanter imellem. Hække og hegnsmure adskilte haven fra omgivelserne og var med til at inddele haven i flere rum. Kvadratiske og aflange vandbassiner med sumplanter og åkander, havepavilloner og lette pergolaer med blomstrende og frodige slyngplanter var også vigtige elementer i haven.

Den funktionalistiske have

Den bærende idé i 1930'ernes villaarkitektur var at forene stue, terrasse og have på en naturlig måde. Man ønskede ikke symmetri, men lys og luft, rationel rumindretning og ingen unyttige dekorationer. Denne ærlighed overfor materialerne og måden, de blev anvendt på, smittede også af på havens udformning.

Enkelthed og naturlighed blev forenet med det nyttige. Terrassen af betonfliser blev bindeleddet imellem hus

Havearkitekt G.N. Brandts egen have i Ordrup. Den blev i 1920'erne anlagt i nyklassicistisk stil. Haven inddeltes i rum. Frugthaven med huset, en terrasse med bregner, staudehaven med et aflangt bassin som grøftkantmotiv og endelig en birketræslynd med skovbundsplanter. Huset er nedrevet. Haven er bevaret af Gentofte Kommune og kan opleves.

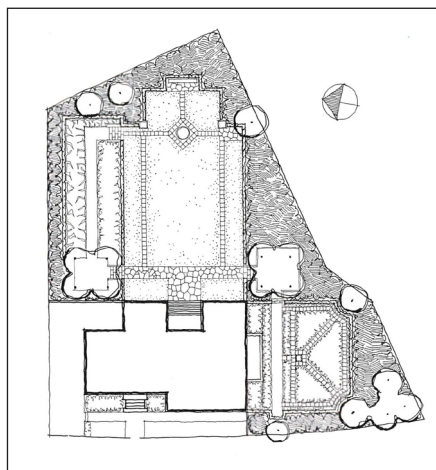
og have og et af den funktionalistiske haves vigtigste elementer. Græsset bredte sig til det meste af haven, og udsigten fra husets store glasvinduer til haven var et andet betydningsfuldt princip, der skulle overholdes. Tilplantningen skete gerne tilfældigt eller tilsyneladende tilfældigt i græsset.

Letløvede træer som aralia, skyræker, hjortetak og bambus var de foretrukne. Deres fligede blade og eksotiske udtryk kunne give haven den nødvendige intimitet og skyggevirkning og samtidig tilfredsstillende tidens interesse for det fremmedartede. Kontrasten imellem det klippede og det uklippede, det naturlige og det kultiverede, lyset og farverne blev vigtige forudsætninger for havens form og indretning. I bedste fald opstod en bevidst sammenhæng imellem husets og havens materialer og deres anvendelse, således at de dannede en helhed.

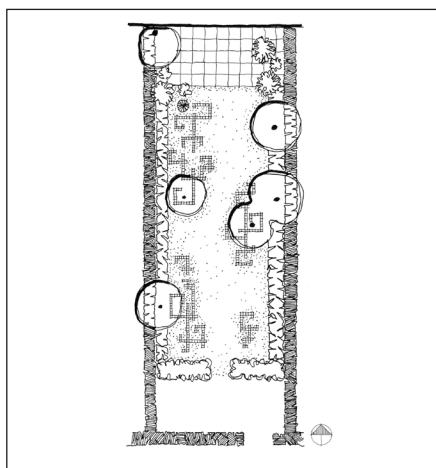
En meget stor del af vore bevaringsværdige privathaver hører også til denne periode og fra årtierne, der fulgte efter.

Friheden og mangfoldigheden ved brug af materialer og formgivning blev udnyttet, og havens personlige præg var højt prioriteret. Men det var også i disse årtier, at mange af vore tidstypiske og tidskrævende ældre haver blev omlagt uden tanke på fortidens forudsætninger for anlæg af haver. Når haven skifter ejer, er den allermest udsat for omlægning og måske overgreb på uerstattelige værdier.

Det vil ofte være en god idé at give sig tid til at undersøge havens kulturhistorie, inden en omlægning påbegyndes. Kender man husets, er det også muligt at finde havens.

Have til større villa på en forholdsvis lille grund. Havens rum er tæt knyttet til husets facader. Haven er anlagt af Georg Georgsen i 1920'erne.

Havearkitekt Eywin Langkilde tegnede i 1950'erne en rækkehushave med letløvede, fligetbladete træarter og brostensornament i græsset. Haven var omgivet af hække, og bagest lå børnenes have.

Kendskab til de stedlige jordbunds- og vindforhold, stedets traditioner og påvirkninger fås bedst ved at iagttage lokalområdet og udveksle erfaringer med de nærmeste naboer. Besøg f.eks. også det lokalhistoriske arkiv eller fremskaf gamle fotografier og litteratur og få derved et indblik i stedets ånd og havens tid. Yderligere hjælp kan hentes hos fagfolk.

LITTERATUR

Danmarks havekunst, bind I - III, Hakon Lund, Lulu Salto Stephensen og Annemarie Lund, Arkitektens Forlag, 2000.

Danske Haver i dag. Andreas Bruun. Udgivet af Høst & Søn's forlag, København 1971.

Fantasiens Have. Malene Hauxner. Arkitektens Forlag 1993.

Fra Kvangård til Humlekule. Meddelelser fra Havebrugshistorisk selskab. Udgivet af Havebrugshistorisk selskab, Rolighedsvej 23, 1958 København V. Nr. 3 1973, Nr. 5 1975, Nr. 11 1981, Nr. 12 1982, Nr. 13 1983, Nr. 14 1984, Nr. 15 1985, Nr. 16 1986, Nr. 17 1987, Nr. 18 1988.

Guide til dansk havekunst 1000-1996. Annemarie Lund. Arkitektens Forlag 2000.

Have og landskab. Planlægning – Anlæg – Pleje. Udgivet af GartnerINFO, 1989.

Havekunsten i kulturhistorisk belysning. Georg Boye. Udgivet af DSR Forlag. Den kgl. Veterinær- og Landbohøjskole, København 1972.

Havekunstens historie. Særtryk af Haven nr. 21. Udgivet af De danske Haveselskaber 1986.

Haver. tanker og arbejder. C. Th. Sørensens. Udgivet af Chr. Eilers Forlag, København 1975.

Landskab. Tidsskrift for planlægning af have og landskab. Årgang nr. 7, 1990. Udgivet af Foreningen af Danske

Landskabsarkitekter, Stads- og kommunegartnerforeningen og Arkitektens Forlag.

Arkitektur DK 34. Årgang 4, 1990.
Havekunst i Danmark. Udgivet af Arkitektens forlag.

Medlemsbladet Haven. Udgivet af De Danske Haveselskaber. Årgang 1988, nr. I.

Nye danske Haver. Eywin Langkilde. Udgivet af Høst & Søn, København 1956.

39 haveplaner. Utypiske haver til et typehus. C. Th. Sørensen. Udgivet af Arkitektens Forlag, København 1966. Genoptrykt på Chr. Ejlers Forlag, København 1984.

Links

Information om Bygningsbevaring.
Kulturstyrelsen

www.kulturstyrelsen.dk/information-om-bygningsbevaring/

- Havens hegn og gærder
- Havers og gårdspladers belægninger

Det Danske Haveselskab

www.haveselskabet.dk

Herfra er der flere relevante links til leverandører, private havesider, lokale og regionale foreninger. Endvidere links til 27 faguddannede havebrugskonsulenter, som man som medlem af DDH kan benytte sig af.

Danske Anlægsgartnere:

www.dag.dk

Siden indeholder landsdækkende medlemsfortegnelse, aktuelt stof, links m.v.

Danske Landskabsarkitekter
www.landskabsarkitekter.dk

KOLOFON

Titel

Bevaringsværdige haver

Oplæg

Tekstoplæg og illustrationer, hvor intet andet er nævnt: Kirsten Lund-Andersen, landskabsarkitekt m.d.l.
Foto: Hvor intet andet er nævnt, Søren Vadstrup, arkitekt m.a.a. Center for Bygningsbevaring

Copyright, redaktion og udgiver

Kulturstyrelsen, Kulturministeriet

Opdateret

Juli 2012. Søren Vadstrup, arkitekt m.a.a. Center for Bygningsbevaring

Yderligere oplysninger

Kulturstyrelsen

H.C. Andersens Boulevard 2

1553 København V

Telefon 33 73 33 73